

9 c2) 12
Л37

с 63

Левіцький,
І.
Татари і Лит-
ва на Україні.

124

962)12	88714 ⁷¹³
137	Левинський
Матари і Литва	
на Україні	
5663 - 24	к. 1876
1150 - 7.6.83	1183
2476 - 4.05.04	
3110 - 17.16.05	

N 3054.

ТАТАРИ І ЛИТВА

9(47.71)

Л-37 м.

НА УКРАЇНІ

1863
9(c2)

1-37

І. ЛЕВІЦЬКИЙ.

КИЄВЪ.

Типографія С. Т. Еремьева, на Бибиковскомъ бульварѣ въ собственномъ домѣ.

1876.

1876-1877

1876-1877

Дозволено цензурою. Київ, 7 февраля 1876 года.

Д. П. П. П. П.

1876-1877

1876-1877

Татари і Литва НА УКРАЇНІ

З початку тринадцятого віка по Христовому Різдіві скоїлось велике лихо на Україні: од схода сонця, з за великих рік Дону й Волги, з за великого озера Каспійського, з великої й далекої сторони Азії прийшла на Україну татарська орда. Се були не ті невеличкі орди Половців та Печенігів, що потрошку шарпали українські города й села; се була страшна велика орда. Вона налетіла і вкрила Україну, як сарана, що збавля багато хліба на полі. Орда йшла, як пожежа, палила, руйнувала, вирізувала в городах людей до останнього чоловіка, топтала дітей кіньми, і позад неї zostавались тільки руїни та купи трупів. Вся Україна була облита кров'ю, була обсипана попелом пожежі та сухими людськими кістками. Народ утікав в ліса, в очерета та Поліські болота і думав, що сам Бог випустив з пекла такий страшний та лютий народ на кару людям.

Що то був за народ? звідкіль він прийшов? чого йому було треба, і на що він так страшно лютував на Україні?

Народ той звався Татари або Монголи. Татари жили далеко на схід сонця, в Азії, де тепер Сібір, і займали дуже широкі азійські степи на полудні од Сібірі може на чотирі тисячі верстов. Половці й Печеніги на Дону були тільки кінчиком хвоста тієї великої татарської орди. Татари зовсім непохожі з лиця на українців або на німців та французів. Вони з лиця не білі, а темножовті, в їх вид широкий, ніс короткий та плісковатий, рот маленький, очі далеко розсунулись одно од другого і такі узенькі, наче осокою попрорізувані, та ще й лежать на лиці на-вскоси, борода й вуси малесенькі і ріденькі, вуха здорові, лоб невеличкий, кістки на виду під очима дуже висовуються до вух, як картопля. На зріст Татари були невеликі й невисокі, не швидкі на ході, але дуже добре їздили на конях, і не тільки сами днювали й ночували на конях, а навіть їх дівчата й молодиці. Татари були одначе веселі, проворні, говорючі, охочі до співів і жартів, були дерзкі, довго видержували голод і смагу і страшно любили войну. Миж своїми вони були чесні: їх шатра ніколи не замикались, бо в їх не було злодіїв, але зате ж вони грабували чужих народів і ставили себе без міри високо над инчими народами, бо були горді.

Татари не були хліборобами, не любили орати й сіяти, а були кочовиками товаровиками: на своїх широких степах вони розводили неперелічну силу товару, овець, коней та верблюдів. Вони переганяли великі череди з одного степу на другий, а за чередями пере-

ходили й сами з своїми сім'ями. Тим-то в їх не було ні городів, ні сіл: вони жили літо й зіму в шатрах чи курінях, зроблених з хворостин, загннутих кружком в землю і зведених до купи вгорі. Шатро вкривали зверху повстю, а в середині оббивали килимами. Серед шатра розкладали багаття, і дим виходив через круглу дірку вгорі. Як треба було переходити в друге місце, Татари розбірали шатра, складали на вози і перевозили на инче місце. Татари їли всяке м'ясо, навіть собаче і кінську здохлятину, і пили кумис, зроблений з кобилячого молока, котре заправляли дріжчами. Того кислого кумису можна було і наїстись, і напиться, і навіть впитись. Татари були дуже нечисті, їли всяку страву руками, обтирали руки об одежу, хоч би вона була й шовкова. Надівши раз нову одежу, вони ніколи її не скидали, доки вона не розлазилась на шматки, і навіть спали в одязі, як і тепер роблять навіть багаті Турки. Вони були язичеської віри, вірували в одного Бога, але кланялись сонцю й небу, як богам, і дуже поважали огонь. Проти дверей шатра у їх стояли ідоли, схожі на людей. Але, не вважаючи на свою віру, Татари дуже поважали чужу віру, магометанську, жидівську і християнську, і навіть християнських священників і архиєреїв. Виріzuючи старого й малого, Татари ніколи не вбивали священників, а коло самого шатра татарського хана чи царя була християнська церква, де правилась християнська служба божа.

З давніх давен Татари чи Монголи жили невеличкими ордами, і кожна орда мала свого хана чи царя. 1154 року після Христового Різдва в одній невеличкій орді, аж там де витікає з гір велика річка Амур, на границі Сибірі, настав ханом Темучин. Він був дуже високий на зріст, мав велику бороду, дуже широкий лоб, не був схожий на Татар, але був такий лютий, що варив своїх ворогів в казанах. Кажуть, що до його раз якось прийшов знахур і сказав йому, що він завоює весь світ. Темучин пойняв віри і задумав стати великим ханом. Попереду він завоював невеличкі татарські орди, а потім кинувся з Монголії на Китай, найбільше царство в цілому світі, і завоював китайську столицю. Потім з Китаю він пішов на захід сонця, завоював турецьке царство Бухару. Після того він став ханом такого великого царства, якого ще й не було на світі, і назвав себе Чингис-Ханом, тоб-то Великим Ханом. Він послав з Бухари двох своїх воевод, Чепе і Субудая воювати татарські землі коло Каспійського озера; татарське військо обійшло з полудня Каспійське озеро, перелізло через високі Кавказькі гори і напало на Половців. Половецькі вже вихрепчені хани, Юрій Кончаківич і Данило Кобякович, були вбиті, а третій половецький хан, Котян, втік до свого тестя, галицького князя Мстислава Удашного. Котян просив у свого зятя помічі і сказав йому: „сьогодні Татари одняли од нас нашу землю, а завтра візьмуть вашу землю, коли ви не заратуйте нас“.

Мстислав галицький був тоді найрозумнішим князем і верховодив над усіма князями, ніби великий князь. З-замолоду він був князем в Новгороді. Новгородці дуже любили його за те, що він обороняв їх землю од ворогів і побив військо финського народу, Чуді. Не вважаючи на те, Мстислав Удашний пішов в Галич і став там князем. Не раз і не два він мирив інших князів, як колись Володимир Мономах, обороняв руську землю од ворогів і вигнав Венгрів з Галича. Венгерський королевич Коломан вже був завоював собі всю Галичину і сів у Галичі. Мстислав Удашний обступив з військом Галич. Коломан з жінкою і всі венгерські бояре заперлись в церкві святої Богородиці і не хотіли здаватись, не вважаючи на те, що їх мучила страшна смага. Мстислав послав Коломанові горщик води; Венгри пили по крапельці, а таки не хотіли здатись, але од голоду в кінець усього таки мусіли одчинити церковні двері. Мстислав положив Коломана і всіх Венгрів, і вся Галичина назвала Мстислава своїм князем. Селяне вбивали тих Венгрів, що втікали, і весь народ величав Мстислава „своїм світом, дужим соколом“.

Через два роки після того в 1224 році прибіг до Мстислава його тесть, половецький хан Котян, прохати помочі на страшних Татар. Мстислав зараз послав до всіх князів і просив їх на раду в Київ. Зараз після того прибули в Київ Мстислав черниговський, Данило волинський і сам Мстислав Удашний; в Києві був тоді князем так само наймення Мстислав. Котян був дуже

радий, обдарив усіх князів кіньми, верблюдами, буйов-
лами і невольницями. Порадившись, князі стали на то-
му, щоб починати війну на землі своїх ворогів, а не на
своїй землі: от і поклали вони виступати в похід.

В квітні 1224 року почали з'їзджатись князі з вій-
ськом на острів Варяжий, на Дніпрі, коло того місця,
де втікає в ёго річка Хортиця. Одні прибули сухопут-
но на конях, а галичане через Дністер приплили Чор-
ним морем та Дніпром на човнах. Все Дніпро було
вкрите човнами. Коло Заруба встріли князів татарські
посли і сказали їм: „ми чули, що ви йдете на нас; ми не
зачіпали ні ваших сіл, ні ваших городів; ми прийшли
не на вас, а на наших рабів та конюхів Половців. Ми
чули, що Половці й вам дуже нашкодили; ми і за те їх
караємо“. Князі не поняли їм віри, бо Половці розказали
їм, що Татари так само й їх піддурили. Князі звеліли
повбивати татарських послів.

От зійшлися всі князі, і всі дружини рушили в по-
хід по Дніпру і стали станом коло Олешок. Тут знов
прийшли татарські послы просити мира. Князі не заче-
пили їх і пустили їх живих. За Дніпром з'явилися
перші невеличкі татарські полки. Мстислав Удашний
перейшов Дніпро і прогнав їх. В вівторок 21 мая військо
знялося з місця і рушило в степ. В степу знов воно
наткнулось на татарське невеличке військо і розбило ёго,
забравши багато товару. Вісім днів йшли князі степом
і дійшли до річки Калки. Мстислав Удашний вигнався

вперед, звелів Данилові перейти Калку і сам перейшов слідком за ним. Він не дождався другіх князів і ввігнався з своєю дружиною в степ. Перед ним наче з землі виросла страшна татарська орда. Метислав кинувся на Татар з Данилом і з Олегом, князем курським. Дуже добре вони бились, та сила татарська була велика. Данила ранили в груди, він повернув коня та давай навітки. За ним побігли і другі князі і сам Метислав Удашний. Тим часом настигли другі князі з військом і перейшли Калку. Перед себе вони виставили Половців. Татари вдарили на Половців, Половці не встояли, змішались і натовпом кинулись на руське військо. Ще руське військо не встигло зброїтись, а Татари вже напали на ёго і почали страшну різанину. І Половці, і Руські разом почали втікати. Один тільки Метислав киевський з двома князями: з своїм зятем Андрієм та дубровецьким князем Олександром встояли на високому березі на скелях. Вони там обгородились кілками і одбивались од Татар три дні і три ночі. Татари ніяк не могли їх забрати і почали їх піддурювати. Вони послали якогось чоловіка Плоскиню сказати князям, що випустять їх живими, аби тільки вони здались. Плоскиня присягнув, поцілував хреста. Князі вийшли, а Плоскиня зараз пов'язав їх і оддав Татарам. Татари вирізали все військо, поклали пов'язаних князів на землі, а зверху помостили на їх дошки, сіли на дошках обідати і подушили князів на смерть. Потім вони гнались за князями до самого Дніпра, вбили Метислава чернігівського і

шість других князів. Один Мстислав Удашний з Данилом втекли живими і прибули до Галича.

Великий страх напав на всю Русь. Ніхто не знав, що то за страшний народ прийшов з Азії, і якої віри він, і якого плем'я. Всі говорили, що той народ навіть не похожий на всіх людей, і що сам Бог наслав його на людську кару. Тим часом Татари повернули назад і зчезли десь у степу. Вони вернулись до свого Чингис-Хана в Азію, і довго не було про їх ніякої чутки на Русі.

Тим часом в Азії вмер Чингис-Хан і перед смертю розділив Велику Орду між синами. Старшого сина Угедєя він настановив на своє місце великим ханом над усією Ордою, двом менчим синам дав по орді, а своєму внукові, Батієві дав Кіпчакську орду, що була коло Каспійського моря, і всю землю Половецьку, з усіма степами коло Чорного моря, і всею землею на заході сонця, Ту землю треба було ще завоювати, і Батий рушив свою орду на захід сонця, на Русь. Се вже йшло не військо, а ціла превелика татарська орда. Попереду йшло татарське військо, а за ними сунулась ціла орда з гарбами, з верблюдами, кіньми і отарами овець. Дівчата й молодиці їхали позаду на конях. Коли траплялась на дорозі яка річка, Татари надували здорові шкурятані мішки, прив'язували їх до коней, сідали на мішки і на тих мішках перепливали ріки. Ввесь товар і стари вони переганяли через ріки, і вся орда посовувалась на захід сонця, забидала міста, вирізувала всіх людей, і старих і малих, палила й руйнувала

усі села й города. Підступаючи під який нибудь город, Татари гнали по-перед себе завоєваний народ, веліли ёму нести каміння й колодки, вбиваючи слабих і старих, потім засипали й закидали рови під городом, пускаючи в перед чужих завоєваних людей. Потім вони розбивали муровані стіни колодками чи таранами і сами вже кидались на город, руйнували ёго, палили, вирізували всіх людей, хоч би вони і самохіть здавались Татарам, і знов ішли далі і гнали поперед себе завоєваний народ, щоб вигубити ёго під новим городом.

Що ж робили руські князі, ждучи таких страшних гостей до себе? Те, що робили й попереду: князі спихали з місця один другого, неначе в тісній бабі грались, а про землю, про народ, про оборону царства ніхто і в голову не покладав, доки не накрила їх зверху татарська сарана і не вигубила таки самих же князів з їх дітьми і жінками, з їх боярами і дружиною.

Як тоді гралися князі в тісній бабі, ми зараз покажемо в історії про галицького князя Данила, що саме тоді був князем в Галичі і в Києві.

Галицький князь Роман після своєї смерти покинув молоду вдову з двома маленькими синами: старшому Данилові минуло чотирі роки, меншого Василька ще мамка носила на руках. Галичане zostавили в себе князем старшого Романового сина Данила, але в ёго зараз таки одняв Галич тодішній київський князь Рюрик. Молода вдова почала просити помочі в свого приятеля, венгурського короля Андрія. Андрій знав її покойного чоловіка і любив ёго сина Данила. Він прогнав Рю-

рика і знов посадив на престолі Данила. Але через рік кілька князів знов пішли добувати Галича, і вдова мусіла втікати з Галича з малими дітьми в свій другий город, Володимир на Волини. Тим часом галицький боярин Володислав, довго пробуваючи в Сіверщині за Черніговом, закликав в Галичину трьох сіверських князів. Старший з їх Володимир захопив Галич і сів на княжому престолі, а найменчий Святослав підступив під Володимир і послав в город якогось священника сказати городянам, щоб вони оддали ему город. Княгиня довідалась про те і тихенько в ночі, з боярином Мирославом, втікла з дітьми з города через дірку в стіні, бо йти через ворота боялась. Мирослав ніс на руках Данила, а мамка несла Василька. З ними був і якийсь священник. Вона втікла аж у Польшу до князя Лешка. Лешко прийняв їх ласково, залишив у себе Василька, а вдову і Данила одіслав в Венгрію до її приятеля, короля Андрія. Данило з матір'ю жив в Угорщині, доки сидів в Галичі Володимир.

Але в Галичі були дуже значні й багаті бояре і так усім верховодили, що князь нічого не міг вдіяти. Володимир задумав вигубити бояр, але один боярин Володислав довідався про те, втік в Угорщину, взяв з собою Данила, взяв у короля війська, забрав галицькі городи, вигнав Володимира, і двох його братів повісив, і знов посадив на княжому престолі малого Данила.

Трудно було малому Данилові всидіти на престолі серед бояр, которі сами хотіли всім правити. До Данила приїхала в Галич мати. Данило не впізнав матері,

бо довго не бачився з нею. Бояре довідалися про її приїзд і зараз хотіли її випроводити, щоб вона їм не перебаранчала мати силу над малим князем. Данило сів на коня і кинувся, плачучи, слідком за матір'ю. Один боярин вхопив за повіді його коня. Данило вдарив мечем коня, аж поранив його, і сама мати вирвала з його рук меч, впрохала його зостатись в Галичі, а сама виїхала з Галича. Тоді венгерський король Андрій прибув з військом, вернув княгиню до Галича, а боярина Володислава закував в кайдани і одвів в Угорщину. Але як тільки Андрій поїхав до дому, бояри з пересердя покликали до себе другого князя Мстислава. Данило мусів втікати в свої города на Волинь, а боярин Володислав, не довго думаючи, сам сів на княжому престолі і сидів доки його не зопхнули з місця. Швидко після того прийшов з Новгорода Мстислав Удашний, став князем в Галичі, помирився з Данилом, віддав за його свою дочку Ганну та й був князем в Галичі до самої смерти, як ми вже попередю говорили. Тим часом Данило забірав на Волині города один за другим, завоював Берестя і всю землю між Польщею і Бугом, котра тоді вже звалась Україною. Саме в той час він ходив з Мстиславом Удашним і инчими князями на Татар, де на річці Калці ранили його в груди. Вернувшись з походу, він взяв Луцьк, одняв у пінських князів Чарторійск, а далі забрав і всю Пінщину, а як умер Мстислав Удашний, він забрав частку його землі і почав добувати Галича. В Галичі заперлись бояри і не пускали його. Данило стояв за Дністром, на якому вже

став лід. Бояри вислали з города військо, і Данило бився з ними на лёду. Тим часом лід почав раставати, а щоб Данило не перейшов через Дністр, бояри звеліли запалити город навкруги. Народ збігався до Данила з усієї землі, бояри мусіли оддати ёму город, і тільки тепер Данило знов став князем в Галичі після того, як княжив у ёму ще малою дитиною.

Ставши князем, Данило ніяк не міг погодитись з боярами. Галицькі бояри були такі сильні й сміливі, що раз один боярин на бесіді линув Данилові вином в лице. Раз бояри хотіли заманити Данила на бесіду в село Вишню і вбити ёго, але Данило якось довідався про те і не поїхав. Він поїхав до Київa набірати собі війська, а бояри тим часом посадили на престолі в Галичі венгерського королевича. Вертаючись до дому, Данило мусів знов добувати з військом свою столицю. Данилові так настирилися бояри, що він задумав збудувати собі нову столицю. Раз якось бувши на вдовах, він вглядів дуже добре місце і спитав, як зветься те місце; ёму сказали, що воно зветься Холм. „То нехай же тут буде город Холм!“ промовив Данило і заклав тут город Холм, збудував собі дворець і церкву святого Івана Златоустого. На те місце почали збиратись люди, і з того часу став город Холм в теперішній Люблинській губернії. Тут уже не було старих бояр, що так ёму допікали в Галичі; ёму було легше дихати. В кінець усіго Данило взяв і Київ, котрий князі так само перекидали з рук у руки, наче м'яч, як і Галич і всі тодішні города. Він одначе не схотів зістатись у Києві і посадив там свого

намісника, воеводу Дмитра. Саме в той час скоїлось велике лихо на Україні: прийшла з Азії велика Батиева орда.

Батий вів свою орду не просто на Київ: вище од Каспійського моря він перейшов річку Волгу і вдарився на північ, де тепер живуть руські, чи великороси. Він попав у всі міста: Рязань, тоді ще невеличку Москву, Владимир, Суздаль, Торжок, вирізав велику силу народу і дійшов аж до Новгороду. Батий не взяв Новгороду тим, що кругом його були великі болота, а тоді почалася весна, і розлилися ріки. Зруйнувавши північну Русь, Батий в 1239 році рушив на напів Україну.

З великого степу прийшла татарська орда 1239-го року, напала на Переяслав, вирізала половину міста, а другу погнала в степи в полон. Одну частку свого війська Батий послав на Чернігов. Черніговський князь, Мстислав виступив проти Татар з військом; Татари розбили його військо, і сам князь втік в Венгрію. Після того Татари спалили місто, вирізали всіх людей, тільки не вбили архієрея, бо татари поважали всяку віру і духовенство. Хан Менгу, Батийів небож, поїхав з Чернігова подивитись на Київ і став за Дніпром проти Києва в Пісочному містечку. Менгу дивився на Київ з за Дніпра і милувався містом. Високо на горі стояв Київ, підперезаний білою мурованою стіною; з-за стіни блищали золотими верхами Св. Софія, Михайлівський монастир, Десятинна церква, виглядала покрівля княжих теремів з черепиці всякого кольору. Внизу над Дніпром стояв Подол з сотнею церков. На полудень од Києва на

горі стояв Миколаєвський монастир, Печерський, Видубицький. Миж ними скрізь на горах тоді ріс густий ліс. Менгу послав в Київ послів і велів оддати йому город. Кияне вбили послів, а тодішній київський князь Михайло, не діждавши татарського війська, мерцій дав дра-ла в Венгрію, покинувши Київ на волю Божу. Менгу вернувся до Батия, і через рік зімою перед Різдом в 1240 році Батий прийшов під Київ з усією ордою і перейшов Дніпро по лёду. Татари облягли як хмара те-перішній Старий Київ. Татарські гарби скрипіли, вербляди ревли, коні иржали, і од того гуку й скрипу в городі неможна було чути й слова. Татари почали приступати до города од полудня, де ріс густий ліс, і стали брати Лядські ворота. День і ніч вони били в стіни дерев'яними таранами і таки розбили їх. В Києві князя не було; Михайло втік в Венгрію, а Київ забрав собі Данило галицький, але сам не zostався в Києві, а посадив тисяцького Дмитра. Дмитро сміливо одбивався од Татар на розвалених стінах, а кияне тим часом насипали позад стіни нові вали. Татари прогнали киян в город і zostались спочивати миж стінами і тим валом до вечора і цілу ніч. Тим часом городяне втікли в Десятинну церкву, позносили туди своє добро, збудували кругом церкви дерев'яні стіни, позлазили навіть на церкву. Татари вступили в город, а тим часом од великого натовпу людей на церкві і в церкві завалились стіни і побили багато народу; на святого Миколая, 6 декаб-ря Татари спалили ввесь город, вирізали всіх людей, тільки не вбили тисяцького Дмитра за те, що він так

смівливо обороняв город. „Мати городів руських“ вкрилась руїнами і кров'ю і на довгий час стала маленьким містом.

88358
36398
88714

З Київа Батисва орда рушила на захід сонця, на Волвзь, забіраючи городи і вирізуючи людей. На Волині Татари довго стояли під городом Колодяжним, теперішнім Лоджином, над Бугом, і не могли його взяти. Тоді вони почали намовляти городян, щоб вони oddали їм город, і обіцяли їх помилувати. Але як тільки лоджинські одчинили ворота, Татари вирізали всіх людей до малої дитини. Так само вирізали вони всіх до останку в городі Володимирі Волинському, взяли Берестя, Кам'янець, тільки ніяк не могли взяти Крем'янця, бо він стояв на високій недоступній горі. З Волині Татари пішли на Галичину, зруйнували всі городи. Галицький князь Данило саме тоді поїхав з сином до венгерського короля. Татари взяли Галич. Тисяцький Дмитро побачив, що Татари так страшно руйнують Україну, і на-раяв Батисві швидче поспішати далі, щоб Венгри не зібрали великого війська. Тоді орда розділилась на двоє: одна частка пішла через Карпатські гори на Венгрію, а друга повернула на Польщу. В Польщі і в Венгерщині Татари розвалили і спалили городи і вже хотіли вдарити на Німців, але тут проти їх вийшов чеський князь В'ячеслав з військом і вперше двічі розбив Татар. Тоді Батий повернув назад, дійшов до річки Волги і осівся з усією ордою там, де Волга втікає в Каспійське море. Там на одному острові, між рукавами Волги, він збудував своє становище і назвав його Сарай.

а його орда почала зватись Кипчаком або Золотою Ордою.

Після татарського нападу Україна стала пустинею. Города стали руїнами, люде порозбігались в ліса на Полісся, поля заросли бурьяном, до Берестя не можна було наблизитись—так смерділи в городі трупи. В Володимирі не було ні одного живого чоловіка, а вся церква була повна кісток; коло Київа лежали великі купи людських та кінських кісток, а самий Київ, що колись був такий великий і гарний, що його можна було прирівняти до Цареграда, став невеличким містом. В Київі колись було чотиріста церков, а після Татар в ёму ледве зосталось двісті хат. Татари вигубили велику силу народу, побили й розігнали князів. Од-чого ж Татари так легко розбивали наше військо і брали города? Од-того, що князі вміли брати й руйнувати свої города, а як прийшли Татари, то вони не зібрались усі до-купи та не вдарили разом на Татар, а оборонялись кожний на-різно од другого. Татари побили їх одного по другому, бо вони все собі змагались за города та за престולי, не хотіли дати помочі один другому, а де-які з переляку повтікали з городів і покидали своїх людей на волю Божу. Татари вміли добре битись, а князі не вміли, або не хотіли боронитись. І сталося так, як про-рокував киевський князь Ярослав: князі занастили і себе, и всю Українську землю.

Сівши в новому місті, Сараї, Батий послав своїх урядників, чи як вони звались, баскаків, щоб вони по-записували всіх людей на Україні од десяти літ, окрім женщин, і по тим книгам збирали податі; всі мусили да-

вати десяту часть свого добра: товару, овець, коней білих, гнідих і вороних, платити податъ од ставів, од озер, од млинів, і за всяке ремесство. Татари брали собі в орду десятого хлопця і десяту дівчину, а хто не міг платити податі, того або вбивали, або брали в орду. Татари не брали ніякої податі тільки з духовних та з монастирів, бо поважали всяку віру. Од-того тоді стало дуже багато монастирів, бо тільки въ монастирях можна було спокійно прожити. Багаті люде одписували на монастирі землі й гроші і сами постригались в ченці, і тим-то монастирі стали дуже багаті, мали дуже багато землі і грошей. В самому Сараї був цілий куток, де жили християне; там була навіть християнська церква і архіерей, а де-які хани слухали службу Божу і християнську, і магометанську, і свою язичеську. Один хан сказав, що всякі віри межи людьми все одно, що пальці на одній руці: кожна віра веде до Бога.

В самий час татарського нападу галицький князь Данило поїхав до венгерського короля з своїм сином Левом: він хотів засватати венгерську королівну за свого сина. Сватання якось не скоїлось і Данило вертався до дому, а на Карпатських горах вистрів велику силу свого народу. Тепер тільки він довідався, що татарська орда розігнала народ, забрала й зруйнувала его городи. Данило пішов шукати своєї жінки і брата Василька і знайшов їх аж у польського короля Болеслава. Тут Данило пересидів лиху годину, доки Татари повернулись назад, і вернувся до дому. Він приїхав в свій город Дрогоичин на Бугові, хотів там стати, а намісник не

пустив в город свого князя. Данило поїхав на Берестя, на Володимир, і знайшов тільки руїни, та купи трупів в церквах. Данило почав скликати народ в городи, поправляв їх і велів знов будувати дома й церкви. Другі галицькі городи, Перемишль, Коломия, були в боярських руках. Данило мусів віднімати свої городи в бояр і виганяти їх. А тим часом в городи повертались князі і знов почалася між ними колотеча на руїнах сел та городів. Черніговський князь причепився до Данила і хотів одняти од його Галичину, оженився з дочкою венгерського короля Бели, навів Венгрів і хотів взяти Галичину. Венгерський воєвода Фільній, которого Русини дражнили „прегордим Філею“, з Ростиславом, підступив під Ярослав. Ростислав чванився, що колиб він знав, де тепер Данило з братом Васильком, то він пішов би на їх з десятьма воїнами. Тим часом Данило з Васильком вели військо проти Ростислава й Фільнія. Над ними крутилася ціла хмара орлів та ворон. „Се добрий знак!“ промовили Русини. Данило вдарив на ворогів, Русини видерли коровгу в Фільнія і розідрали. Молодий Лев, Данилів син, поламав свій міч об Фільнієву залізну одєжу. Венгри навели ще й Поляків. Поляки крикнули: „проже-німо великі борода!“ і кинулись на Василька. Але Русини розбили Поляків і Венгрів і вони всі кинулись на-втікача. Фільнія полонили, привели до Данила і тут його вбили. Ростислав мусив втікати назад.

Данило одпочив і почав будувати свої городи, накликав в їх чужих людей, армян, жидів, німців, од-чого й тепер в галицьких городах живе багато чужого народу. Да-

нило вже думав, що його не потревожать Татари... а тим часом в 1250 році прийшли до його послі од Батия і грізно сказали: „давай Галич!“

Данило зажурився. Воюючи з Венграми, Ляхами і руськими князями, він не мав часу збудувати в городах добрих стін і твердинь. Всі князі вже їздили в Орду кланятись ханові до землі. Данило мусив і собі їхати в Сарай, щоб поклонитись ханові. Татарська сила була страшна. В-восени, на Дмитра, Данило поїхав в Золоту Орду. Прибувши до Києва, Данило став в Видубицькому монастирі, попросив до себе ченців, просив молитись за себе Богу, просив одправити молебінь Архистратигу Михаїлу, потім сів на човен і поплив до Переяслова. Тут его стріли Татари. Ханський воевода, Куремса, повів його через степи. Тяжко було Данилові, що Татари панують на Україні. Він чув, як Татари принижували князів, силували їх ставати перед ханом на коліна, кланятись йому до землі чолом, ще й по-татарській молитись: кланятись кущеві й огневі. Данило доїхав до Волги. Тут його стрів татарин Сунгур і сказав йому: „твій брат кланявся кущеві, і тобі доведеться кланятись!“—„Чорт говорить твоїми устами! бодай тобі Бог заціпив рот, бодай я не чув такого слова од тебе!“ промовив Данило.

Данило приїхав в ханську столицю Сарай і мусив іти кланятись Батиеві. Батий жив не в дворці, як живуть царі, а в здоровому шатрі, наче багатий циган, і вся його столиця була похожа на циганський табір. Їго шатро було вистлане дорогими килимами. Батий сидів на троні. Данило був самий значний князь, і хан

не звелів вести ёго між двома багаттями, не силував ёго кланятись кушеві і огневі, мабуть тим, що ёго поважав. Данило поклонився Батиеві, і Батий промовив до ёго: „чом ти, Данило, так довго не приходив до мене? Тепер ти добре зробив, що прийшов. Чи пьєш ти наше молоко, наш кобилячий кумис?“— „Не пив до сёго часу, а як ти скажеш, то буду пити“, одказав Данило. „Ти тепер татарин, то й пий наш напиток“, сказав ёму Батий. Данило напився кумису і попросив Батия, щоб він дозволив ёму поклонитись ханші. „Іди“, сказав ёму Батий, і Данило ходив кланятись ханші, а Батий послав ёму вина і велів сказати: „не звикли ви пити кумис: пий вино“.

Данило був двадцять п'ять день в орді, і Батий ласкаво пустив ёго до дому, давши ёму право бути князем в своїх землях. Ёго стріла рідня і знакомі; вони були раді, що Данило вернувся живий і здоровий, але плакали, що Данило, князь Київ і Волині й Галичини, мусив ставати перед татариним навколішки, зватися ханським наймитом, ще й платити Батиеві податі. Татарське ярмо було дуже тяжке для народа, а для князів воно було трохи вигідне: Батий забрав собі всю землю и тепер роздавав землі з своїх рук князям, даючи їм грамоти, чи по-татарській *ярлики* на княжество. Попереду народня громада чи віче, а часом і бояри, могли вигнати князя і вибрати собі другого; тепер князі сіли на престолах міцніше, з ханської ласки, і вже ніхто не мав права їх вигнати. Другі князі були тому й раді

і часом татарськими руками брали наші городи і виганяли нелюбих князів; та Данило був не з такихівських. Він був дуже чесний і гордий для такого поганого діла: він нехтував ханською ласкою, що ёго самого принижала, схиляла ёго горде чоло до землі перед диким татариним.

І він задумав думу: скинути татарське ярмо і зволити Україну з татарської неволі. Та думка не кидала ёго до самої смерті, і цілий свій вік він тільки гадав і дбав, що одбитись од Татар.

Щоб добути собі проти Татар помочи ще од інших народів, Данило почав дружити з венгерським королем Белою і з Німцями. Венгерський король Бела просив у Данила помочи проти Німців. Данило сам поїхав до Бели з своєю дружиною і здивував Венгрів і Німців своїм дорогим убранням. Під Данилом був чудовий дорогий кінь, вкритий дорогою упряжю: сідло на коні було оббите ширим золотом. Стріли й шабля в Данила були позолочені і дуже гарно обцяцьковані малюнками. На Данилові був дорогий кунтуш з грецької матерії, обшитий оборками і золотими стрічками, а зелені сап'янці були повишівані золотом. „Твій приїзд дорогший міні од тисячі срібла!“ промовив до Данила венгерський король. При дворі венгерського короля жила вдова, одна Німецька княгиня. Данилів син Роман побачив її і оженився з нею. В Данила була думка посадити князем в Німців свого сина, щоб добути білше сили на Татар. Одначе Роман не добув княжого престола у Німців, а венгерський король не дав Данилові помочи на Татар. А тим часом на

Поліссі Ятвяги, що жили в теперішній Гроднянщині, почали нападати на Данилові городи й села, забирали людей в неволю і гнали в свою землю. Данило напав на їх села в болотах та лісах, визволив багато народу, вбив ятвязького князя Стеконта, забрав собі його землю і накинув на Ятвягів подать. Од того часу Ятвяги почали счезати: мабуть переробились на Українців, бо тепер в Гроднянщині нема й сліду того давнього народу.

Разом з Ятвягами з'явився ще один ворог: то була Литва. Тепер у нас на Україні литвинами звуть білорусів та чорнорусів, що живуть на далекому Поліссі, в Минській, Могилевській, Витебській та Віленській губернії. Але білоруси не Литва: білоруси, що плавають на Дніпрі на плотах та на байдаках, в білих свитах і білих повсятих шапках, то частка українського народу. Вони говорять українським язиком, тільки вимовляють українські слова по-своєму, чи як у нас кажуть *дзекать*. Литва то таки особливий народ, і живе аж за Польщею та Білою Русью. Ота Литва стала нападати на Білу Русь. Один литовський князь, Миндовг, збудував собі столицю Новгородок на Білій Русі в Мінщині. Один його небож, Тевтивілл, став князем полоцьким, другий, Едивід, став князем смоленським, а їх дядько, Вікінт, завоював Вітебськ. Миндовг хотів одняти в родичів їх землі, а вони почали просити помочі в Давила, бо Данило, після смерти першої жінки Ганни, оженився вдруге на сестрі Тевтивілла й Едивіда. Данило пішов з військом на Миндовга, повів проти його

Ятвягів. Миндовг почав тоді благодіти Німців, і щоб запобігти їх ласки, вихрестився і став католиком. Але як Німці не дали йому помічі, він покинув католицьку віру, знов став язичником, помирився з небожами і з Данилом і оддав свою дочку за меншого Данилового сина, Шварна. Миндовгів син, Войшелк, вихрестився, прийняв православну віру і навіть постригся в ченці. Войшелк дуже любив Данила, і сам привів свою сестру до Данила, щоб віддати її заміж за Шварна; Литва помирилась, поріднилась з Данилом, а Данилів син, Роман, став князем на Білій Русі, в Новгородку, Слонімі і в Волковийську. Але од того часу Литва починає напирати на Україну. Воюючись з Ятвягами і з Литвинами, Данило не кидав давньої своєї думки: скинути татарське ярмо. Данило почав шукати собі помічі і запобігати ласки в римського папи Іннокентія четвертого. Папа був тоді дуже могутий: він мав своє царство, був царем і його слухали всі німецькі і інші королі, а хто його не слухав, того він проклинав і одбірав королівську корону. Данило почав в 1246 року перемовлятися з папою і просити в його помічі на Татар. Папа ласкаво обізвався до Данила, але в його була думка куди инче: йому хотілось, щоб Україна прийняла католицьку віру, або ж унію, а замість війська, папа прислав до Данила католицьких ченців, посадив уже в Галичі католицького архієрея, Альберта, назвав Данила королем і обіцяв оставити православну службу богу, аби тільки Данило покорився папі і підхилив Україну під його руку. Данило не того ждав од папи і промовив до папського посла: „нащо мині королівський вінець, коли

одтого Татари не перестануть чинити лихо на Україні? Після-того Данило вигнав католицького архієрея, одіслав назад папського посла. Через кілька років венгерський король помирих Данила з папою, і папа послав проповідувати між усіма католицькими народами, щоб вони встали на Татар і прогнали їх в Азію. Папа прислав Данилові золотий королівський вінець і скипетр і обіцяв дати поміч проти Татар. Данило довго не йняв віри, не хотів брати вінця, але його вговорила його мати і польські князі, обіцяючи од себе поміч на Татар, як тільки він надіне вінець од їх папи. Данило згодився, і 1255 року папський архієрей коронував його королівським вінцем в городі Дрогичині, на річці Бугіві, в Гроднянщині. Данило почав будувати в своїх городах кріпості і насипати вали, щоб рушити на Татар.

Тим часом Татари догадались, що задумує Данило. Ханський воевода, Куремса, підступив під город Бакоту. Якийсь чоловік, на прізвисьце Милій, оддав город Татарам, і вони настановили його там своїм баскаком. Данило був тоді в Литві і послав на Бакоту свого меншого сина, Лева. Лев одібрав Бакоту од Татар, полонив Милія і одіслав до Данила. З радости Милій одпрохався у доброго Данила; Лев взяв його на поруку і випустив, а Милій вернувся, та знов оддав Бакоту Татарам. Куремса підступив під Крем'янець, але не міг його взяти. Знайшовся й український князь, що пристав до Татар і просив в їх помочі проти Данила; то був

новгородсіверський князь, Изяслав, котрого дядьків повісили колись в Галичі. Данило послав проти їх сина Романа, а сам пішов на влови до Грубешова і вбив списом своїми руками трьох диких кабанів. Роман напав на Изяслава так несподівано, що він ледви втік, виліз на церкву і там сидів три дні без хліба і води, а на четвертий день здався. Куремса не пішов далі, бо боявся Данила. Татари вгамувались і про їх довго не було чутки.

Тоді Данило задумав одібрати од Татар свої городи до самого Київа. Литовський князь Миндовг обіцяв стати з ним проти Татар, і Данило послав своє військо на Татар з своїми синами Шварном, Левом та воеводою Данилом Павловичом. Павлович одняв од Татар Межибожже, Лев завоював землю по над річкою Бугом і вигнав звідтіля Татар, а Шварн забрав всі городи по річку Тетерев до Жидичева. Один тільки город Звягель зрадив і не здавався. Тоді сам Данило пішов на Звягель, взяв його, а городян порозселяв в інші городи. А тим часом Литвини, замість того, щоб помогати Данилові і йти з ним на Київ, почали грабувати город Луцьк. Данило послав проти Литвинів свого двірського, Олексу. Олекса прогнав Литвинів і потопив їх в озері. Татари побачили, що се не жарти, і послали свого воеводу Куремсу на Луцьк. Луцьк стояв на острові: кругом його текли ріки, а городяни розламали міст на Стирі. Татари почали кидати через річку в город пороками чи таранами каміння, але знялася така здорова буря, що поламала їх тарани. Куремса вернувся назад, а на його

місце 1260 року хан прислав воеводу Бурандая, дуже лютого татарина. Бурандай прийшов на Волинь з великою силою Татар.

Данило ждав помочі од папи, що обіцяв підняти на Татар всі європейські народи, а тим часом помочі не було. Тоді Данило побачив, що він розпочав з Татарами війну, роздратував їх, і мусив сам мати з ними справу. На Данилове щастя хитрий Бурандай, вступивши на Волинь, послав приказ Данилові, щоб він ішов з ним воювати на Литву. Данило був дуже радий, одначе сам не поїхав, а послав свого брата Василька. Він був сердитий на Литвинів за їх недавню зраду. Татари спалили і зруйнували Литву, і Бурандай одіслав до дому Василька. Але на другий 1261 рік, вертаючись з Литви, Бурандай прислав Данилові і синам його грізний приказ: „стрічайте мене, коли ви хочете миритись зо мною; а хто не вийде мені назустріч, з тим я буду воюватись!“ Василько саме тоді справляв весілля своєї дочки; він покинув весілля і поїхав з поклоном до Бурандая; Данило сам не поїхав, а послав свого сина Лева і холмського Владику Івана. Лев і владика Іван пішли до Бурандая і понесли йому дари. Бурандай почав грозити і кричати на їх. В кінець усього Бурандай звелів князям розкидати і розваляти збудовані кріпості й стіни в городах.

Помочі не було де взяти, і князі мусили сами розвалювати свої кріпості. Лев збудував тоді город Львов в Галичині і зробив в йому кріпость. Тепер він мусив сам її розкидати. Василько послав розваляти стіни в

Крем'янці і Луцьку. Сам Бурандай поїхав з Васильком до Володимира, щоб подивитись своїми очима, як будуть розвалювати стіни. Він послав Василька вперед себе, і Василько звелів запалити стіни і будівлю кріпості, щоб скоріше все зруйнувати, доки не приїхав ще Бурандай. Бурандай застав, як стіни вже гасли, пообідав у Василька і звелів роскопати до останку і вали. Взявши з собою Василька, Бурандай пішов далі на столицю Данилову Холм. Данила вже там не було. Владика Іван приїхав раніше і все розказав Данилові. Данило не хотів кланятись Татаринowi і виїхав в Венгрію. Кругом Холма були добрі стіни, і городяне хтіли оборонятись. Бурандай послав Василька під город, щоб він вговорив городян оддати город, а з ним послав і татарина, щоб він слухав що Василько буде говорити городянам. Василько прийшов під город, набрав у жменю камінців і закричав: „гей ти, найmite Косцянтинe, і ти найmite Луко Івановичу! се город мого брата і мій! здавайтесь!“ Промовивши сі слова, він тричі кинув камінцями на землю. Боярин Костянтин, стоячи на стіні з городянами, зрозумів, навіщо Василько кинув тричі камінцями на землю. То був знак, щоб він не робив того, що говорив Василько при Татарах. Боярин Костянтин закричав до Василька: „йди собі геть, а то ми дамо тобі каменем в лице; ти вже не брат своєму братові, а ворог“!

Татари розказали Бурандаєві, як говорив Василько, і Бурандай похвалив його за вірність, одначе побоювся підступати під Холм і, обминувши його, пішов на

Польщу, потягши і Василька з собою. Татари забрали де-які польські города, попалили їх і вирізали людей. Після того Бурандай вернувся з Татарами на Дніпро.

Данило вернувся до дому, стративши останню надію на иноземну поміч на Татар. Города стояли без стін. Україна стала ще слабішою, а дикі Литвини, щоб зігнати злість за те, що Українці приходили з Татарами на Литву, почали вчапати на Україну. Василько розбив їх і прогнав назад. Тим часом в самій Литві було не спокійно. Раз Миндовг їхав лісом, і його вороги підстерегли і вбили його. Тоді Миндовгів син, Войшелк, що був уже ченцем, зняв з себе чернечий клобук, став князем, страшно покарав батькових ворогів, та й знов пішов в монастирь, оддавши литовський престол Даниловому синові, Шварнові. В той час 1264 року, Данило вмер в своїй столиці, в Холмі, і його поховали в церкві Богородиці.

Миж усіма князями свого часу Данило галицький був найлуччий князь. В його руках була тодішня Україна по самий Дніпро, і він один був найдужчим князем. Тоді як другі князі руйнували свої таки города, ще й Татар кликали на поміч, Данило стояв за Україну. Гордий, сміливий, нехитрий і добрий він часто прощав своїх ворогів, а найбільше ґалицьких бояр, і його ніколи не покидала думка визволити Україну з татарського ярма. Татарський хан витав його з честю, папа запобігав його ласки, коронував його королівським вінцем. Його шанував венгерський король, німецькі, чеські й польські князі. Миж дрібними зажирливими на чужі землі

тодішніми князями Данило був найлуччим князем чи королем України.

Після смерти Данила, на Волині був князем брат його Василько, але й він швидко вмер. Данилові сини розділили між собою Україну: Мстислав був князем на Волині і в Київщині, Лев в Перемишлі, а Шварн на Поліссі, на Білій Русі. Лев збудував в глибокій долині, між горами, город Львів, не підіймався на Татар і часто ходив з ними на Польщу і Венгрію. Шварн умер бездітним, а Лев убив Миндовгового сина Войшелка, щоб забрати собі Білу Русь і Литву. Син Лева Юрій знов став князем на всю Галичину й Волинь, а після його ще були князями в Галичині потомки Данилові. Вони часом звали себе в грамотах руськими королями і підписувались разом з боярами. Такі могуті були бояре в Галичині, що правили землею нарівні з князями. В Чернігові, в Переяслові і в Києві і в инчих українських городах і до того часу ще були князі, але вони не мали сили, бо їх княжества були малі. Татарські хани стояли над усіма князями і збирали з людей податі.

Тим часом з'явився новий ворог України: то була Литва. Литва жила на північ од Польщі і на захід од Білої Русі. Вона дробилась на кілька родів: на Литвинів, Жмудь, Латишів і Пруссів, і займала землі аж до Балтійського моря, де Німань і Двина втікають в море. Литвини були бідні, дикі, жили в страшних лісах, пущах та нетрах і були такі слабі й бідні, що платили Русинам податі ликами та віниками. Вони довго були

язичниками, тоді вже, як на Україні скрізь була християнська віра. Найстарший литвинський бог звався Перкун: то був бог грому й блискавки, як в Українців Перун. В їх були язичеські храми, чи церкви. Вони стояли в густих лісах. При тих храмах були язичеські жреці, чи священники і звались *кривіти*, і *вайделоти*, а над ними був найстарший жрець, наче б то архієрей, і звався *Кривс-Кривейто*. В їх храмах день і ніч горів святий огонь, що звався *зніч*, і в тих храмах жреці держали гадюк, бо думали що гадюки святі.

З того часу, як на Литві стали князі, вона стала грізним народом і почала нападати на Україну. Перший литвинський князь був Миндовг. Він почав нападати на Україну і навіть збудував собі столицю Новогородок в Мінщині. Миндовгова рідня почала виганяти українських князів і помаленьку забірала собі їх городи. Один Миндовгів небож, Тевтивілл, став полоцьким князем, вигнавши потомків Рогволода; другий Едивід став смоленським князем. Правда, Миндовгів син, Войшелк, прийнявши православну віру, був приятелем Данилу і його синові, віддав свою сестру за Данилового сина Шварна, і Білу Русь знов забрали потомки Рюрика, але не надовго. Литовські князі поріднилились з руськими і сідали князями в руські городи: так один володимирський волинський князь прийняв до своєї дочки вприйми зятя литовського княжевича Любарта.

Після смерти Миндовга, Литва вибрала собі великим князем язичника Тройдена, а після його Вітена. Обидва вони воювались з Левом галицьким за Литву.

1315 року Литвини вибрали собі за великого князя брата Вітена, Гедимина.

Гедимин основав могуче литовське царство, і од ёго почався довгий ряд литвинських князів, як од Рюрика ряд українських і московських.

Гедимин збудував в долині, між високими горами, свою столицю і назвав її Вільно; од того часу Вільно став столицею Литви, як Київ був столицею Русі чи України, а Москва столицею Московського царства.

Гедимин, ставши князем над усею Литвою, почав нападати на Україну. Так 1320 року Гедимин прийшов з військом на Волинь під Володимир. В ёго війську було не стільки Литвинів, скільки городян з Полоцька, Новгородка й Гродна. Володимирці одчинили ёму ворота і oddали ёму город, а після в Володимирі і Луцьку сів князем ёго син, Любарт. 1321 року Гедимин пішов далі, на Київ; в Києві тоді сидів якийсь князь Станіслав. Він просив помочі в переяславського князя, Олега, і брянських князів, Святослава і Василя. Вони вийшли з військом і стрілися з Гедимином за Київом над річкою Ирпеню. Гедимин розбив їх військо, розігнав князів, взяв город Білгород і обступив Київ. Два місяці кияне не давали города, але не маючи ні князя, не ждучи ніякої помочі, віче впустило Гедимина в Київ. Він вїхав в город через Золоті ворота в Київ і після того забрав другі города до самого Дніпра і переяславське княжество за Дніпром. Гедимин вернувся на Литву, і посажав в українських городах своїх намісників з військом. В Києві він посадив намісника Монтвида

2*

князя Гольшаньського. Од того часу Україна зосталась в руках литовських князів. Через двадцять років після ирпенської битви Галичину забрала Польща. В Галичі сів князем польський князь Болеслав, которого мати Марія була русинка з роду Данила. Галицькі бояре його отруїли, і 1340 року польський король Казімір забрав Галичину. Од того часу Галичина зосталась за Полщею, доки не забрав її з Польщею цісарський чи австрійський, німецький царь.

Гедимин вмер язичником 1339 року і покинув сім синів од трьох жінок, з котрих дві остатні були русинки. Він оддав Вільно найменшому синові, Євнуту, а другим синам пороздавав городи на Україні. Любарт став князем на Волині, Каріат в Новогродку, Наримунт в Пінську. Старший син, Ольгерд вітебський, і Кейстут, що був князем в Троках, вигнали Євнута з Вільна, і Ольгерд став великим литовським і українським князем. На місце давніх князів, потомків Рюрика, посідали литовські князі, потомки Гедимина. Попередні князі то повтікали, то були побиті, то поставали незначними князями в маленьких містечках, і навіпісля перейшли на значних поміщиків. Наша земля, замість давнього прізвіща Русі, часто звалась од того часу Литвою, а найбільше польські землі, чи Білорусія, що на Україні і тепер звуть її Литвою.

Литовські князі, як і татарські хани, не змінили давніх порядків на Україні; все зосталось, як було, тільки на місці князів давніх стали князі литвини, та й вони зараз таки перестали бути литвинами. Неможна навіть

сказати, щоб Литва завоювала Русь, як от наприклад Татари. Давні князі поприймали де-котрих литовських князів до себе в-прийми до своїх дочок, а сам Гедимин прийшов воювати Волинь та Київ не тільки з своїми литвинами, але і з русинами, городянами з Гродні, Полоцька і Новгородка. Гедиминови сини й внуки прийняли православну віру, почали говорити українським язиком, писали свої закони не политвинські, а поукраїнські. В самій столиці, Вільні, при дворі великих князів, говорили поукраїнські. А тим часом Литва допомогла Україні скинути татарське ярмо! Вісімдесят літ панували Татари на Україні. Од того часу Татари й не зачіпали України, хоч іще двісті літ панували на Московщині.

Після Татар і за литовських князів, давні руські княжества розбились на дві частки. Теперішня Україна і Біла Русь одділились і почали зватись Литовською Руссю, а давні княжества Суздальське, Владимирське, Ростовське і Московське zostавались ще довго під Татарами і потім; московські князі збили всі княжества до-купи, згубивши усіх князів, і збудували велике Московське царство з столицею в Москві, де тепер в тих краях живуть великорусси, чи як тепер на Україні їх звуть—руські. Новгород давно був часткою України; в ёму жив такий самий народ, як на Україні, бо й тепер під Новгородом народ дуже закидає поукраїнському, а часом і говорить таким язиком, як в Черніговщині. В Новгороді ще давно було народне віче, чи громада, і він не приставав ні до України, ні до Московського царства. Але московські князі таки зломали віче, вигубили багато народу, перевели половину

городян в Москву, а з Москви перевели людей в Новгород і прилучили ёго до Московського царства. Од того часу стало на сході Європи Московське царство, по над Волгою та річкою Окою, і Литовська Русь, чи теперішня Україна з Білою Русью, на Дніпрі та на Двині. Од того часу наш край починає зватись Україною, і в народніх наших піснях вже скрізь споминається Україна; тільки в Галичині і тепер народ зве свій край Русью, а себе зве Русинами.

Після смерти Гедими́на, як ми казали, великим князем над усею Литвою і Україною став ёго син, Ольгерд. Він був дуже розумний чоловік, вмів говорити на всяких чужоземських язиках, не любив гаяти часу на розвагу й забавки, не пив ні вина, ні пива, ні меду, був сміливий, любив воюватись і розширив далеко своє царство. Він був хитрий, обережний, як московські князі, і тим не був похожий на князів ко́ліна Рюрикового.

В Україні, на Подолі ще сиділи Татари. Ольгерд вигнав їх, забрав Подоль, а потім і Чернігівщину. Вся тодішня Україна, окрім Галичини, була в ёго руках. Він посадив у Києві свого сина Володими́ра, а після ёго був Володимирів син, Олександр чи Олелько. Олелькови потомки княжили в Києві більше ста літ і звались Олельковичами. Всі Ольгердови сини прийняли православну віру і поставали зовсім українцями. Як тільки давня Русь розділилась на двоє царств, зараз між ними почалася колотнеча. Ольгерд кинув очима на Московське царство і хотів ёго завоювати. Він хотів побо-

роти московського князя татарською силою і 1349 року послав свого брата Коріята в орду до хана Чанібека просити в його помочі на московського князя Семена Гордого. Семен сказав ханові, що Ольгерд одбив у його Україну, і хоче одняти й Московщину. Хан не дав йому помочі, і Ольгерд помирився з Семеном і посватав його родичку, тверську князівну Уляну. Ольгерд помирився з Семеном може тим, що в його під боком був могутий ворог, німецькі лицарі. Вони напали на Литву, попалили багато городів, і побили багато людей. Ольгерд ледви одбився од німців з литовськими і українськими полками, але часто нападав на московські сусідні городи і хотів забрати їх собі. За московського князя Дмитра Донського Ольгерд підходив під саму Москву, одначе не взяв города, тільки забрав багато товару і погнав в полон багато народу. Ольгерд умер 1377 року чевцем і схимником і розділив своє княжество між синами. Найменшого сина, Ягелла, він настановив великим князем над усею Литвою і Україною.

Ставши великим князем, Ягелло пооднімав княжества у своїх родичів, порозгонив їх в чужі землі, свого рідного дядька Кейстута велів задавити в тюрмі під землею в одному палаці, а сина його Вітовта запер в тюрму. Ягелло став православним і звався Яковом. Але в той час не стало короля в Польщі, і Ягеллові захотілось стати польським королем.

Польський король Людовик умер і не zostавив сина наслідника, а тільки молоду дочку Ядвигу, чи Явдоху. Ядвизі було тільки п'ятнадцять літ. Багато женихів сва-

тало Ядвигу, але вона любила одного німецького, австрійського князя, Вільгельма, і хотіла вийти за ёго заміж. Тим часом Ягелло послав своїх сватів до Кракова, що був тоді столицею Польщі. Ягелло обіцяв прилучити до Польщі Литву й Україну, дати поміч Полякам проти Німців, прийняти католицьку віру і вихрестити на католиків усю Литву з панами і народом, ще й привезти до Кракова все своє добро. Польським панам і духовенству дуже сподобався Ягелло, та не сподобався він Ядвизі. Вона чула, що Ягелло був поганій з лиця, лихий норовом і дикий. Вильгельм тихенько приїхав до Кракова і потайно повінчався з Ядвигою, але як тільки пани довідались про те, то Вильгельм мусив утікати з Кракова. Ядвиги стала дибки: не хотіла йти за Ягелла. Пани й духовенство вговорили її, що Бог дасть її душі спасення, як через неї весь литовський народ вихреститься на католицьку віру. Ядвиги згодилась, і Ягелло рушив в дорогу. Вона послала посла назустріч роздивитися на Ягелла; її трохи піддурили, що Ягелло не поганій, довгообразий, рівний, здоровий. Ядвиги повінчалась з Ягеллом, і він залишився в Кракові королем Польщі, Литви й України 1386 року. Після того католицькі попи наїхали в Вільну, порозвалювали язичеські церкви, погасили святий огонь, побили святих гадюк. Народ думав, що на їх спаде з неба огонь за таке діло; але огонь не спав, і Литвини почали вихрещуватись на католицьку віру. Русини були вже православні і не хотіли ставати католиками. Деякі князі з Ягеллової рідні стали католиками, а деякі

зостались православними. Сам Ягелло став католиком, і йому дали ймення Владислава.

Од того часу потроху починається велике лихо для України. Польща почала потроху запускати руки в Україну, доки зовсім хитрощами не забрала України. А продали Польщі Україну й Литву князі та українські й литовські пани. Те лихо одначе прийшло не зараз, а перегоди. Ставши польським королем, Ягелло зостався жити в Кракові між польськими панами. Литвинам се не сподобалося, і син Кейстута, Вітовт, двоюродний Ягеллів брат, став великим князем на Литві й Україні.

Вітовт вирвався з Ягеллових рук, як Ягелло посадив його в тюрму: він убрав в свою одержу одну наймичку, що приходила в тюрму з його жінкою, поклав її на ліжку, а сам перебрався в її одержу і втік з тюрми до німців-лицарів, завоював Вільно, і Ягелло мусив назвати його великим князем Литви й України. 1392 року Полякам не вдалося забрати Литву й Україну зовсім, і Україна ще пожила трохи сама по собі. Вітовт, хоч і був сам католиком, був українським великим князем і одбивався од Польщі цілий свій вік.

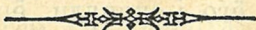
Вітовт був далеко розумніший од Ягелла, гордовитий і дуже сміливий. Ставши великим князем, він хотів розширити своє царство, одняв од московського царства смоленське княжество. Він ходив на Татар в Полтавщину, але Татари розбили його військо на березі Ворскли 1399 року. Зате ж він розбив німецьких лицарів 1410 року так, що вони після того вже не напа-

дали на Литву. З ним бились Русини з усіх українських княжеств, а найдужче бився смоленський полк. Через три роки після того, 1413 року, Вітовт зовсім погодився з Ягеллом і вони в двох з'їхались з польськими, литовськими і українськими князями в Городно над Бугом на сейм чи на раду. Тут Ягелло дав литовській і українській шляхті більші права, такі які мала польська шляхта, і всі постановили у всіх ділах з'їзжатись на раду, не воювати одним без других і вибирати в загальній думі князів. Але з того нічого не вийшло. Вітовт хотів зовсім одбитись од Польщі, зробити з Литви і України самостійне царство і більше не їздив до Поляків на раду. Тоді на Україні не було митрополита, бо київські митрополіти перейшли в Москву після татарської руйни і з Москви правили українським духовенством. Щоб зовсім одрізнити українське духовенство од Московського царства, Вітовт звелів архієреям вибрати собі особливо митрополита в Київ, і вони вибрали вченого болгарина Григорія Цамблака. В кінець усього, Вітовт задумав стати королем, послав до німецького імператора Сигизмунда за королівською короною і вже напросив до себе князів на коронацію. Поляки довідались про те, зловили дорогою Сигизмундових послів і одняли од їх корону. Старий Вітовт після того швидко вмер 1430 року великим князем Литви й України. На Україні одначе його не любили, за те що він був католиком і троху держав руку за поляками, а не за народом, хоч він і дбав про самостійність Литви й України і таки був зовсім самостійним великим князем.

Після Вітовта був ще один великий князь Литви й України. То був рідний брат Ягелла, Свідрігелло. Він був православної віри і держав православну тверську князівну Уляну. Далеко розумніший од Вітовта, Свідрігелло цілий свій довгий вік одбивався од Польщі, щоб зробити Україну з Литвою зовсім самостійним царством. Він обпирався не на панів, а на народ, которий був одної з ним православної віри, і народ любив його. Не хитрощами, а просто й сміливо, як самостійний український князь, він став проти Ягелла й проти Польщі і хотів одібрати ті українські землі, що Польща вже загарбала собі. Поляки і литовська католицька шляхта не любили його і скинули його з велико-княжеського престолу. Великим князем на Україні і Литві став Вітовтів брат, Сигизмунд, католик. Але за Свідрігелла стояла православна Україна, і між ними почалася довга боротьба на кінці літ. Правда, Сигизмунда вбив один князь, Чарторийський, але Свідрігелло не міг стати знов великим князем і вмер бездітним 1459 року, zostавшись тільки князем луцьким на Волині. Свідрігелло був остатнім великим князем України. Він цілий свій вік стояв за православну віру, за особність і самостійність України од Польщі. Після його смерті великий князь України, Казімір, був разом і польським королем, і од того часу вже не було великого князя на Україні. Польща таки дійшла хитрощами до свого; не силою, не войною, а хитрими словами, заманюванням українських панів вона притягла до себе Литву і всю Україну.

Од того часу почалося для України більше лихо, ніж було татарське ярмо. Разом з Свідрігеллом 1452 року надовго замерла Україна. Свідрігелло був остатній, самостійний, український великий князь.

КІНЕЦЬ.

27-10-1918

27-10-1918

2

30k

11

